

II. Τί πρέπει να γίνει.

1. ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Α. ΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΑ ΠΤΥΧΙΑ

Α'. Ἡ κοινὴ βάση τῶν πτυχίων.

α. Τὸ νόημα τοῦ πτυχίου σὲ μᾶς.— Τὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν πρέπει ν' ἀλλάξη ριζικά, ἀφοῦ σὲ βασικά σημεία ἀντιμάχεται τὶς ἀρχές ποὺ βρήκαμε ἀπαραίτητες γιὰ ἓνα πρόγραμμα σωστό. Στὸ ἐρώτημα τί πρέπει νὰ γίνει φυσικὴ ἔρχεται ἡ ἀπάντηση νὰ προσπαθήσωμε κι ἐμεῖς νὰ ἐφαρμόσωμε τὶς γενικὲς αὐτὲς ἀρχές, ὅπως τὸ προσπάθησαν καὶ τὰ ξένα πανεπιστήμια, τὸ καθένα σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ τόπου του. Δηλαδή, γιὰ ν' ἀναφέρω τὰ κυριότερα, εἶναι ἀνάγκη: α) Νὰ χωρίσωμε εἰδικὰ πτυχία, κι ἔδῳ πάλι τὰ ἐπαγγελματικά νὰ χωριστοῦν ἀπὸ τὰ πανεπιστημιακά· καὶ β) νὰ ὀργανώσωμε τὶς σπουδὲς τοῦ κάθε πτυχίου ἔτσι, ποὺ ὁ φοιτητὴς ν' ἀποχτήσῃ πραγματικὴ ἐπιστημονικὴ μὀρφωση. Ἐπομένως: α) ν' ἀποφύγωμε τὸν ἐγκυκλοπαιδισμό. β) Τὸ κάθε πτυχίον νὰ τὸ συγκροτοῦν λίγα μαθήματα, πραγματικὲς δηλαδή ἐπιστῆμες, ποὺ νὰ συγγενεύουν ἐσωτερικὰ σὲ μέθοδο καὶ περιεχόμενο, νὰ συγκεντρώνωνται μὲ ἀξιολογικὴ κατάταξη γύρω σὲ μιὰ ἀπ' αὐτὲς σὰ σὲ κέντρο, καὶ ἡ μελέτη τους ν' ἀρχίζῃ ἀπὸ τὸν πρῶτον χρόνον τῶν σπουδῶν. γ) Μαθήματα ποὺ εἶναι βοηθητικὰ στὰ εἰδικὰ μαθήματα τοῦ πτυχίου, νὰ κρατοῦν στὶς σπουδὲς τὴ βοηθητικὴ τους θέσιν. δ) Καὶ στὰ λίγα ὅμως μαθήματα τοῦ κάθε πτυχίου νὰ μὴ ζητήσωμε μόνον πλάτος, ἀλλὰ κυρίως βάθος· ὁ φοιτητὴς δηλαδή νὰ μελετήσῃ βαθύτερα καὶ πλατύτερα ὀρισμένους περιοχὰς ἢ περιοχὰς ποὺ προτιμᾷ, καὶ σ' αὐτὲς νὰ δουλέψῃ προβλήματα τῆς ἐπιστῆμης του καὶ νὰ συνηθίσῃ στὴ μέθοδο τῆς ἐργασίας. ε) Σὲ ὅλες τέλος τὶς σπουδὲς, καὶ προπάντων στὰ τελευταῖα χρόνια, τὸ κέντρο τοῦ βάρους νὰ πέφτῃ στὴν προσωπικὴ καὶ ἰδιαίτερη ἐργασία τῶν φοιτητῶν, ὑποχρεωτικὲς ἐπομένως νὰ γίνουιν μόνον οἱ παραδόσεις ποὺ εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητες γιὰ τὴ μὀρφωσὴ τους, ὥστε νὰ τοὺς μένη πολὺς καιρὸς γιὰ νὰ δουλεύουν οἱ ἴδιοι.

Μποροῦμε ὅμως νὰ ἐφαρμόσωμε στὴ δική μας σχολὴ τὶς ἀρχές αὐτὲς; Ἄς πάρωμε πρῶτα τὸ πρόβλημα τῶν πτυχίων. Στὴν κατάστασιν ποὺ βρίσκειται σήμερον ἡ ἐπιστημονικὴ μας κίνησις καὶ ζωὴ, μποροῦμε νὰ δώσωμε εἰδικὸ πτυχίον ἱστορικοῦ π. χ. ἢ φιλοσοφικοῦ; Ποιὸ εἶναι τὸ νόημα καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν εἰδικῶν πτυχίων ὅπως τὰ ἔχομε σὲ ξένα πανεπιστήμια; Ἐκεῖ ὁ φοιτητὴς ποὺ θ' ἀκολουθήσῃ ἀπὸ τὸν πρῶτον χρόνον φιλοσοφία ἢ ἱστορία μπαίνει σ' ἐπιστῆμες ποὺ ἔχουν πολὺχρονη παράδοσιν καὶ καλλιέργειαν, ποὺ τὰ προβλήματά τους τὰ ζοῦν καὶ τὰ δουλεύουν σήμερον πολλοὶ εἰδικοὶ ἐπιστήμονες, ἐπιστήμονες μὲ τὸ νόημα

πού δώσαμε παραπάνω στην έννοια αυτή. "Ολη αυτή ή κίνηση και καλλιέργεια έχει αποκρυσταλλωθή σ' έργα σοβαρά που γεμίζουν δλόκληρες βιβλιοθήκες, περιοδικά επιστημονικά δίνουν ταχτικά σύγχρονες μελέτες που κρατούν ακοίμητο τὸ ενδιαφέρον για τις σχετικές έρευνες, και που σε μικρά ακόμα ζητήματα δείχνουν ένα συνολικό αντίκρισμα τής επιστήμης, μιάν ολότητα. "Έτσι ο φοιτητής, όπως έρχεται μάλιστα προετοιμασμένος από τή μέση εκπαίδευση, μπαίνοντας σε τέτοιες ειδικότητες και δουλεύοντας σ' αυτές μπορεί να ζήσει τήν επιστημονική σκέψη και να μορφωθή ουσιαστικά, και γενικά και ως ειδικός. Και μόνον έτσι στέκεται ένα πτυχίο.

Μπορούμε όμως εμείς να δώσωμε σήμερα πτυχίο με τέτοιο νόημα; "Αν θυμηθῆ ὁ ἀναγνώστης τὸ πόρισμα πού μᾶς ἔδωσε ἡ ἔρευνα γιά τήν κατάσταση τής επιστημονικῆς μας ζωῆς (π. σ. 54) ἀναγκαστικά θά δώση μόνος του ἀρνητική ἀπάντηση. Καί δέν εἶναι μόνο ἡ ποιοτική καί ποσοτική φτώχεια τής επιστημονικῆς μας κίνησης, ἀλλά γιά νά περιορισθῶ μόνο στα δύο παραδείγματα πού ἀνάφερα, «ἡ ἱστορική μας ἐπιστήμη, ἂν ἐξαιρέσωμε λιγοστές μελέτες, βρίσκεται στό βάθος στό στάδιο τής ἱστοριοδιφίας, καί ἡ φιλοσοφία μόλις τώρα τελευταία ἄρχισε νά κάνη τὰ πρῶτα δειλά βήματά της». "Αν λοιπόν περιοριστοῦμε στήν ειδίκευση, καί μάλιστα ἀπό τόν πρῶτο χρόνο, καί ζητήσωμε μ' αὐτή νά μορφώσωμε επιστημονικά ένα νέο, θά τοῦ δώσωμε μόρφωση λειψή. Φυσικό ὅμως ἔρχεται τότε τὸ ἐρώτημα ἂν δέν πρέπει νά γυρίσωμε πάλι ἢ νά ἐπιμείνωμε στό ένα, τὸ γενικό πτυχίο, πού ἀρχίζει καί τελειώνει με ὅλες τις ἐπιστήμες τής φιλοσοφικῆς σχολῆς. Ἀλλά καί στό ἐρώτημα αὐτό ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀρνητική. "Αν δέν εἴμαστε σε θέση νά δώσωμε πτυχία με τὸ νόημα καί τὸ βαρὺ περιεχόμενο πού ἔχει τὸ πτυχίο ἔξω, μπορούμε ὅμως καί πρέπει νά ἔχωμε ἐπιδοσεις. Με τήν ἐπίδοση ἐννοῶ ὅτι ἀπομονώνοντας ἢ τονίζοντας μιὰ ἐπιστήμη μέσα ἀπό τις πολλές πού θ' ἀκούση ἕνας φοιτητής, τοῦ δίνω τήν εὐκαιρία ν' ἀσχοληθῆ μ' αὐτή πιὸ ἄνετα καί νά τή γνωρίση ὅσο ἐπιτρέπει ἡ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη σημερινή ἀνάπτυξή της στόν τόπο μας. Ἀλλά δέν ξεχνῶ ὅτι ἔτσι τοῦ δίνω λειψή μόνο μόρφωση, μόνο στοιχεῖα γιά νά γίνη καί αὐτός ἕνας ἀπό τούς ἐργάτες πού θά βοηθήσουν με τόν καιρὸ ν' ἀναπτυχθῆ καί σε μᾶς ἢ μιὰ καί ἡ ἄλλη ειδίκευση. Κι αὐτό εἶναι ἀνάγκη νά γίνη, τέτοιοι ἐργάτες μᾶς εἶναι ἀπαραίτητοι, γιατί μονάχα ἔτσι θά προκόψη ἡ επιστημονική μας ζωή. Με λειψή ὅμως μόρφωση δέν μπορεί νά πραγματοποιηθῆ ὁ σκοπὸς αὐτός. Εἶναι ἀνάγκη νά δώσω στό νέο μιὰ βάση στερεή πού νά ὀλοκληρώνη, πιὸ σωστά: νά θεμελιώνη τή μόρφωση, πού θά στηρίξη καί θά κάνη γόνιμη τήν ἐπίδοσή του. "Έτσι ἐννοῶ τήν ἐπίδοση καί μ' αὐτὸ τὸ νόημα θά μεταχειρίζωμαι ἀπὸ δῶ καί πέρα τή λέξη πτυχίο, πού σωστὸ νομίζω νά τήν κρατήσωμε, ἂν καί οἱ ἀξιώσεις μας ἀπ' αὐτὸ περιορίζονται σε μεγάλο βαθμό.

6. Κοινὴ μορφωτικὴ βάση.— Τὸ ἴδιο πρόβλημα σχετικά με τὰ πτυχία, ἂν δηλαδή μπορούμε νά μορφώσωμε επιστημονικά ένα φοιτητῆ με τήν ειδίκευση, καί ἂν ὄχι, πῶς θά ἱκανοποιήσωμε τήν ἀπόλυτη ἀνάγκη νά ἐτοιμάσωμε τὸ δρόμο γι' αὐτή, τὸ ἀντίκρισαν καί οἱ δύο σχολές μας ἀπὸ τήν ἀρχή καί πιὸ συνειδητὰ ἡ σχολὴ Θεσσαλονίκης, πολὺ ἄργά ἢ ἀθηναϊκῆ. Καί οἱ δύο τους ὅμως, ἀναγκασμένες ὅπως εἶδαμε

καὶ ἀπὸ ἄλλους λόγους (π. σ. 88), ἔδωσαν τὴν πιὸ κακὴ λύση, δηλαδὴ τὸν ἐγκυκλοπαιδισμό. Σ' αὐτὸν ζήτησαν τὴ μορφωτικὴ βάση, γιὰ τρία χρόνια ἢ πρώτη σχολή, γιὰ δυὸ ἢ δεύτερη. Ὁ ἐγκυκλοπαιδισμὸς ὁμως ἀντιμάχεται κάθε μόρφωση, καὶ μάλιστα ἐπιστημονικὴ. Χρειάζεται βάση πραγματικὰ μορφωτικὴ καὶ ὅσο γίνεται πιὸ ἀντικειμενικὴ. Ἔχομε τέτοια βάση καὶ ποιά;

Ἀφήνοντας τὴ σχετικὴ δικαιολογία καὶ ἀνάπτυξη γι' ἀργότερα ξεχωρίζω ἀπὸ τώρα δυὸ σημεῖα ποὺ χρειάζονται γιὰ τὴν ἀπάντησή μου. Πρῶτα σχετικὰ μὲ τις ἐξετάσεις προτείνω νὰ κρατηθοῦν ἀπὸ τὸ σύστημα τῆς Θεσσαλονίκης οἱ προπτυχιακές, ποὺ θὰ γίνωνται ὁμως στὸ τέλος τοῦ δευτέρου ἢ στὴν ἀρχὴ τοῦ τρίτου χρόνου, καὶ οἱ τελικὲς ὕστερα ἀπὸ τέσσερα χρόνια. Ὅσα μαθήματα ἐξετάζονται μόνο ἰσὰ προπτυχιακὰ ἔχουν κυρίως βοηθητικὴ σημασία, καὶ ὁ φοιτητὴς δὲ θάχῃ ἀργότερα τὸ δικαίωμα νὰ τὰ διδάσκῃ στὴ μέση παιδεία, παρὰ μὲν ἀρχαίαν ἢ ἀνάγκη καὶ προσωρινά, ὅταν τύχῃ καὶ λείπει ἀπὸ τὸ σχολεῖο τοῦ ὀρίδικὸς καθηγητῆς. Ἐπειτα καὶ τὰ δικά μας πτυχία νὰ χωριστοῦν σὲ πανεπιστημιακὰ καὶ ἐπαγγελματικὰ τῆς μέσης παιδείας. Καὶ προτείνω ἀντὶ τὰ δυὸ σημερινά, τέσσερα τέτοια πτυχία: ἓνα φιλολογικὸ, ἓνα ἱστορικὸ, ἓνα φιλοσοφικὸ καὶ ἓνα ἀρχαιολογικὸ. Ἡ ἀπάντησή μου ἀντικρίζει τὰ τελευταῖα, τὰ ἐπαγγελματικὰ, ἰσχύει ὁμως σὲ μεγάλο μέρος καὶ γιὰ τὰ πρῶτα, ὅταν εἶναι πραγματικὰ πτυχία.

Στὴν Ἑλλάδα οἱ φιλόλογοι ὅποια εἰδικότητα καὶ ἂν ἔχουν πάρει, ὄχι μόνο ἀρχαιολογία, παρὰ καὶ φιλοσοφία ἢ γλωσσολογία, ἱστορία ἢ λαογραφία, βυζαντινὴ ἢ νεοελληνικὴ φιλολογία, ὅλοι τοὺς ἀντλοῦν ἀπὸ μιὰ κοινὴ πηγὴ, ἀπὸ τὸν κλασικὸ πολιτισμὸ μας. Τὴ σημασία του γιὰ τὴ σύγχρονη πνευματικὴ μας ζωὴ καὶ καλλιέργεια τὴν εἶδαμε στὸ σκοπὸ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς (π. σ. 16). Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀπὸ τοὺς νεοέλληνες ἐπιστήμονες ὅσοι ἔχουν ἀφήσει κάποιο δημιουργικὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο, στὸν κλασικὸ κυρίως πολιτισμὸ στηρίχτηκαν, αὐτοῦ ἐπομένως θὰ βροῦμε τὴν βάση ποὺ ζητοῦμε. Ὁ κλασικὸς ὁμως πολιτισμὸς μας ἔχει διάφορες ἐκδηλώσεις: Τέχνη, ἱστορία, φιλοσοφία, ποίηση, γλώσσα, θρησκεία, ἰδιωτικὸ βίο κ. ἄ., ποὺ ὅλες ἔχουν μελετηθῆ, καὶ οἱ περισσότερές τοὺς ἀπὸ αὐθύπαρχτες σήμερα ἐπιστῆμες. Ἄν λοιπὸν περιλάβωμε στὴν βάση ὅλες αὐτὲς τις ἐκδηλώσεις, τὸ ἴδιο μάλιστα τονισμένες, ἀναγκαστικὰ θὰ πέσωμε πάλι στὸν ἐγκυκλοπαιδισμό. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἐπιλογή καὶ νὰ κρατήσωμε ἢ νὰ τονίσωμε περισσότερο ὅ,τι ἔχει τὴ μεγαλύτερη μορφωτικὴ ἀξία γιὰ τὸ σκοπὸ μας.

α') Ἀρχαῖα ἑλληνικά. Ἡ φιλοσοφία εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία ἀπὸ τις ὑψηλότερες καὶ τις συνθετικότερες ἐκδηλώσεις τοῦ ἀρχαίου πνεύματος. Στὸ σημεῖο ὁμως ποὺ βρίσκεται σήμερα ἡ φιλοσοφικὴ μας κίνησις, ἂν ὁ εἰδικὸς καθηγητὴς διδάξῃ σὲ πολὺωρες παραδόσεις ἱστορία τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, στὴ διδασκαλία του θὰ ἔχωμε πολὺν ὑποκειμενισμό, καὶ κάποτε ἴσως τόσον, ποὺ νὰ δίνῃ μόνο τὴ δική του σκέψη. Ὁ φοιτητὴς θὰ στέκῃ στὴ διδασκαλία του παθητικὸς καὶ ἄοπλος. Τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὴν ἱστορία. Ὁ εἰδικὸς θὰ τοῦ δώσῃ βέβαια ἐξακριβωμένα ἱστορικὰ γεγονότα, ποὺ ἔχουν ἀξία ἀντικειμενικὴ. Ἡ ἑρμηνεία τοὺς ὁμως καθὼς καὶ οἱ πλατύτερες συνθέσεις, ἢ ἱστορικὴ σκέψη καὶ τὸ ἱστορικὸ πνεῦμα, αὐτὰ θάχουν πολὺν ὑποκειμενισμό, ἀνάλογο μὲ τὴν ἰκανότητά τοῦ εἰ-

δικού και την ανάπτυξη της δικής μας ιστορικής επιστήμης. Κι εδώ ο φοιτητής θα στέκη παθητικός και άοπλος. Και στα δυο όμως αυτά παραδείγματα αλλιώτικη θα είναι η στάση του, αν ο ίδιος έχει εμπρός του ένα κείμενο, Θουκιδίδη π. χ. ή Πλάτωνα, αν είναι σε θέση να το διαβάσει μόνος του και προσπαθή να μπή στο νόημά του. "Έχει εμπρός του ένα αντικειμενικό δεδομένο, και θα πάρη από το αγαθό αυτό του πολιτισμού λιγότερο ή περισσότερο ανάλογα με την ψυχική του εμπειρία και τις πνευματικές του ικανότητες. Το κείμενο δηλαδή ως ένα σημείο είναι άσχετο με τον καθηγητή που το διδάσκει. "Επειτα όμως είναι και κάτι άλλο ακόμα: "Η προσπάθεια που κάνει ο φοιτητής για να μεταφράση το κλασικό κείμενο, όχι να το παραφράση ή να το μαντέψη, αλλά να το μεταφράση σωστά, να το ζωντανέψη, χρειάζεται πολύπλευρη πνευματική ενέργεια που την επιβάλλει το ίδιο το αγαθό. "Έχομε δηλαδή κι εδώ κάτι αντικειμενικό, που η σημασία του είναι μεγάλη για την ειδολογική μόρφωση των φοιτητών, ένα απ' τα πολυτιμότερα μέσα που μπορεί να δώση σήμερα η δική μας επιστημονική ζωή για τη μόρφωση ενός φιλόλογου²⁴. Γι' αυτούς τους λόγους τα κλασικά μας κείμενα έχουν πρωταρχική σημασία για μας, μας δίνουν μια βάση αντικειμενική.

Δέν έχουν όμως την ίδια αξία για το σκοπό μας όλα τα κείμενα ούτε και όλες οι απόψεις που τα εξετάζομε. "Ένας πληροφοριακός ιστορικός π. χ. ή χρονογράφος δέν είναι το ίδιο με το Θουκιδίδη. "Ο πρώτος δίνει χρήσιμες πληροφορίες, ενώ στο δεύτερο ζούμε την ιστορική σκέψη. "Επειτα αν πάρουμε τον "Όμηρο π. χ. ως κείμενο για να βγάλωμε τον ιδιωτικό και το δημόσιο βίο της εποχής του, κάνομε μια επαγωγική εργασία, που έχει βέβαια και αυτή την αξία της, είναι όμως άπλη κι εύκολα κατανατά μηχανική. Το ίδιο και με όποιο άλλο σημαντικό ποιητή ή πεζό. Το αρχαίο πνεύμα θα μας το δώσουν οι μεγάλοι δημιουργοί, από την ουσία του έργου τους πηγάζει η μορφωτική του σημασία, και αυτό πρέπει να το ζήση ο φοιτητής για να μορφωθή πραγματικά. Για τη βάση λοιπόν που ζητούμε δε θα πάρωμε όποιο κείμενο και όποια άποψη του, αλλά το σπουδαίο κλασικό και την προσπάθεια να μπούμε στο νόημά του. "Έτσι μόνο εννοώ τ' αρχαία έλληνικά ως βασικό μάθημα για όλους, άσχετα από την επίδοση που θα διαλέξη ο κάθε φοιτητής. "Όχι άπλη πηγή για την επίδοση, αλλά κύρια πηγή για την επιστημονική μόρφωσή του. "Ο καθένας τους βέβαια ανάλογα με την επίδοσή του θα προσέξη ιδιαίτερα από την άποψη που αυτή επιβάλλει και τα έργα που χρειάζονται για την ειδική έρευνα, την ιστορική π. χ. ή την αρχαιολογική. "Όλοι τους όμως πρέπει ν' αντικρίσουν με τον τρόπο που είπα λίγα, μετρημένα πρότυπα από τις κορυφές της κλασικής δημιουργίας, και να μελετήσουν έτσι, που νάναι σε θέση να διδάξουν στη μέση παιδεία σωστά τα κλασικά γράμματα. Γι' αυτό τ' αρχαία έλληνικά θ' αρχίζουν από τον πρώτο χρόνο των σπουδών και θάναι για όλους κύριο πτυχιακό μάθημα, που θα δουλέψουν σ' αυτό όσο μπορούν καλύτερα.

β') Νεοελληνικά. Τα κλασικά όμως κείμενα, όπως είδαμε στο σκοπό της φιλοσοφικής σχολής, μπορούμε να τα πλησιάσωμε μονάχα από τη δική μας και με τη δική μας ψυχική ζωή. Γι' αυτό συνυφαίνονται με τα νεοελληνικά έτσι, που δέν μπορούν να ξεχωρίσουν, όχι βέβαια στην ά-

ξία και τὸν πλοῦτο, ἀλλὰ στὴν ψυχὴ μας, ὡς μέσα. Ἰκι ἐδῶ πάλι ξεχωρίζομε τὰ λογοτεχνικὰ κείμενα — δημοτικὰ καὶ ἔντεχνα — γιατί σ' αὐτὰ γλώσσα, λαογραφία καὶ ἄλλες πνευματικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ μας παίρνουν πραγματικὴ ζωὴ. Σ' ἓνα τέτοιο νεοελληνικὸ κείμενο θὰ ζήση ὁ φοιτητὴς τὴ λέξη, τὸ νόημα καὶ τὴ μορφή της, θὰ ζήση κυριολεξία, φραστικούς τρόπους κλπ., γενικὰ τὴ γλώσσα, τὴν ἀξία καὶ τὴ δύναμή της. Θὰ ζήση τὴ λαϊκὴ ψυχὴ καὶ τὸν τρόπο ποὺ σκέπτεται καὶ αἰσθάνεται, καὶ ἐδῶ θ' ἀνοίξουν τὰ μάτια του καὶ θὰ ὠριμάσῃ ἡ ψυχὴ του γιὰ τὸ ἀληθινὸ ἔργο, γιὰ τὴν ποιητικὴ ἀλήθεια καὶ τὴν ἀξία της, γιὰ τὴ δημιουργικὴ μορφή. Θὰ καταλάβῃ ποιητικὸ καὶ πεζὸ λόγο, πῶς πρέπει νὰ ἐξετάσῃ ἓνα ποίημα, ἓνα διήγημα, τί θὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸ σωστὸ ἔργο, τί ξεχωρίζει τὸ σωστὸ ἀπὸ τὸ ψεύτικο, πῶς ἀπὸ τὸ ἔργο θὰ νιώσῃ τὸν ἄνθρωπο κτλ. Τέτοια ἐργασία, δυναμωμένη καὶ μὲ τὴ διδασκαλία μεγάλων ἔργων ἀπὸ ξένες λογοτεχνίες, δουλεύει καὶ βαθαίνει τὴν ψυχὴ, καὶ ὁ ἀντίχτυπός της εἶναι ἄμεσος στὸ ἀντίκρισμα τῶν κλασικῶν καὶ τὴ βαθύτερη κατανόησή τους. "Ἐτσι ἔχομε πρῶτα ἓνα γερὸ ἀντίρροπο στὴ διδασκαλία τοῦ στενοῦ καὶ στεῖρου πανεπιστημιακοῦ, γιατί δίνομε στὸν ἱκανὸ φοιτητὴ τὸν ψυχικὸ προσανατολισμὸ καὶ τὸ μέσο γιὰ νὰ μπορέσῃ καὶ μόνος του στὴν ἀνάγκη νὰ μελετήσῃ τὸν κλασικὸ μὲ πνεῦμα πλατύτερο ἢ καὶ ἀντίθετο ἀπὸ τοῦ καθηγητῆ του. Ἀλλὰ καὶ ὁ εἰδικὸς ἐκεῖνος ἑλληνιστὴς μας, ποὺ ἐλευθερωμένος ἀπὸ τὴν πρόληψη προσπαθεῖ νὰ δουλέψῃ μὲ τοὺς φοιτητὲς του τὸ ἀρχαῖο κείμενο ἀπὸ μέσα του, μέσα δηλαδὴ ἀπὸ τὴ δική μας, τὴν πραγματικὴ ψυχικὴ μας ζωὴ, καὶ αὐτὸς βρίσκει στὸ νεοελληνιστὴ ἓνα στήριγμα πολυτιμότερο τὸ συνεργάτη ποὺ σκάθοντας τὴ χέρσα γῆ τὴν κάνει ὀλοένα πιὸ γόνιμη γιὰ νὰ δεχτῆ μιὰ ἀνώτερη δημιουργία ὅπως τῶν κλασικῶν. Στὰ ξένα πανεπιστήμια καὶ ὁ εἰδικὸς καθηγητὴς δουλεύει μὲ τὸν τρόπο ποὺ εἶπα, καὶ τὸ φοιτητὴ τὸν παίρνει ἀπὸ τὴ μέση παιδεία προετοιμασμένο γιὰ τέτοια ἐργασία. Γιατί στὰ σχολεῖα τους βάση εἶναι ἡ δική τους ζωὴ, καὶ αὐτὴ βαθιὰ μελετημένη καὶ καλλιεργημένη, μιὰ ζωὴ μάλιστα ποὺ ἔχει νὰ δείξῃ ἄνθρώπους καὶ ἔργα κάθε ἄλλο παρὰ μικρά. Καὶ ὁμοίως ἐκεῖ ἔχομε πανεπιστήμια ὅπως τὰ βαυαρικὰ στὴν προχιτλερική ἐποχὴ καὶ τὰ σύγχρονα γαλλικά, ὅπου σὲ κάθε ἐπαγγελματικὸ πτυχίον τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς ζητοῦν καὶ εἰδικὴ μελέτη τῆς ἐθνικῆς τῶν γλώσσας καὶ λογοτεχνίας. Καὶ αὐτὸ ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς διδασκαλίας στὰ γυμνάσια*." Ἄν τὸ μέτρο αὐτὸ μποροῦσε ἴσως ἐκεῖ καὶ νὰ λείπῃ, σὲ μᾶς εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο, καὶ θὰ εἶναι γιὰ χρόνια πολλά. Γιατί ὅπως εἶδαμε, ἡ πνευματικὴ μας ζωὴ δὲν ἔχει μεγάλῳσει φυσιολογικὰ μέσα ἀπὸ τὶς ζωντανὲς ρίζες τῆς ψυχῆς μας — αὐτὲς τὶς ἀγνόησε καὶ τὶς περιφρόνησε —, καὶ ἄργα γεννήθηκε ἡ ἀντίδραση ποὺ ζήτησε καὶ ζητεῖ νὰ μᾶς ξαναφέρῃ στὸ σωστὸ δρόμο. Μέσα στὴν πλάνη αὐτὴ ἔχει μορφωθῆ τὸ προσωπικὸ τῆς μέσης παιδείας, καὶ μόλις τώρα τελευταία ἔχομε στὰ σχολεῖα τῆς κάποιον ἀντίχτυπο ἀπὸ τὴν κίνηση τοῦ δημοτικισμοῦ. "Ἐτσι οἱ νέοι ἀποφοιτοῦν χωρὶς νὰ κατέχουν ὅ,τι εἶναι προϋπόθεση ὄχι μόνον γιὰ τὴν κατανόηση τῶν κλασικῶν, ἀλλὰ καὶ γενικότερα γιὰ κάθε πραγματικὴ πνευματικὴ καλλιέργεια. Γι' αὐτὸ ὁ κάθε φοιτητὴς τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς ὅποια ἐπίδοση καὶ ἂν πάρῃ, εἶναι ἀνάγκη

* Βλ. σχετικὰ κεφάλαια στὸ "Ἐπίμετρο."

κοντά σ' ἀρχαῖα ἑλληνικά νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ δουλέψῃ καλὰ μὲ τὴ βοήθεια ἀξίων εἰδικῶν τῆ νεοελληνικῆ γλώσσα καὶ λογοτεχνία. Τὰ νεοελληνικά νὰ γίνουν καὶ αὐτὰ γιὰ ὅλους μάθημα βασικό, καὶ μάλιστα πτυχιακό· νὰ τὸ μελετήσουν δηλαδή ἔτσι, πού νὰ μποροῦν νὰ τὸ διδάξουν στὰ μέσα σχολεῖα.

Ἡ πρότασή μου θὰ παραξενέψῃ ὅσους παίρνουν τὸ μάθημα αὐτὸ ποσοτικά. Γιατὶ σὲ τέτοια περίπτωση θὰ μποροῦσε νὰ τελειώσῃ μὲ λίγες ὥρες διδασκαλία τὸν πρῶτο κιάλας χρόνο, ἀφοῦ καὶ ἡ περιοχὴ τοῦ εἶναι μικρὴ καὶ οἱ ἐξωτερικὲς τοῦ δυσκολίες δὲ συγκρίνονται μὲ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν. Ὅπως ἀντίκρισα ὅμως τὰ νεοελληνικά παραπάνω, ἡ διδασκαλία τους δὲν εἶναι κάτι μηχανικὸ πού ἔχει νὰ μάθῃ στὸ φοιτητὴ τῆ γραμματικῆ π. χ. τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ τὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας τῆς. Ἡ ἀποστολὴ τῆς εἶναι νὰ δουλέψῃ τὴν ψυχὴ τῶν νέων ἀπάνω στὰ κείμενα, ἀπάνω σ' αὐτὰ νὰ συνηθίσῃ ὁ φοιτητὴς νὰ σκέπτεται, νὰ βλέπῃ, νὰ ζῆ ψυχικὰ ἀλλιῶς. Πρόκειται δηλαδή γιὰ δούλεμα πνευματικὸ καὶ ψυχικὸ, πού δὲ γίνεται ἀπὸ τὴ μιὰ μέρα στὴν ἄλλη οὔτε καὶ μὲ τὸ ραβδί τῆς Κίρκης, ἀλλὰ σιγὰ σιγὰ μὲ ἀσκήσεις ἐπίμονες, πού ὅσο προχωροῦν χρόνο μὲ τὸ χρόνο καὶ ὅσο ὠριμάζει ὁ φοιτητὴς, τόσο βαθύτερη θάναί καὶ ἡ ἀλλαγὴ, καὶ μ' αὐτὴ καὶ τὸ ἔργο ὄχι μόνο τοῦ κλασικοῦ φιλόλογου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων καθηγητῶν. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνουν τὰ νεοελληνικά μάθημα πτυχιακό, πού νὰ τὸ δουλεύῃ ὁ φοιτητὴς ἔστω καὶ ἐλάχιστες ὥρες ἀλλὰ σὲ περίοδο μακρυνή.

Πρὶν προχωρήσω εἶναι ἀνάγκη ν' ἀνοίξω παρένθεση γιὰ νὰ ἐξετάσωμε δυὸ δικαιολογημένους ἀπορίες. Ἡ πρώτη: Κανέννας δὲν ἀμφισβῆλλει πὼς τὰ σπουδαῖα κλασικὰ κείμενα ἔχουν μεγάλη ἀντικειμενικὴ καὶ μορφωτικὴ ἀξία. Αὐτὰ ὅμως δὲν εἶναι μόνο λογοτεχνικά, ἀλλὰ καὶ ἱστορικά καὶ φιλολογικά, εἶναι δηλαδή καὶ κείμενα πού τὰ ἐξετάζουν, καὶ τὰ ἐξετάζουν βαθιά, δυὸ μεγάλες ἐπιστῆμες, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἱστορία. Γιατὶ λοιπὸν νὰ μὴν ποῦμε ὅτι τὸ ἱστορικὸ καὶ τὸ φιλοσοφικὸ πτυχίον θὰ εἶναι πτυχία αὐθύπαρχτα καὶ θ' ἀρχίζουν μὲ βάση τὰ κλασικὰ κείμενα; Ὅτι ὁ φοιτητὴς ἀνάλογα μὲ τὸ πτυχίον τοῦ θὰ πάρῃ μόνο τοὺς ἀρχαίους ἱστορικοὺς ἢ φιλοσόφους, καὶ τὰ ἔργα τους θὰ προσπαθήσῃ νὰ τὰ νιώσῃ ὡς ἱστορικὰ ἢ φιλοσοφικά ἔργα, σύμφωνα δηλαδή μὲ τὴν οὐσία, τὴν ψυχὴ τοῦ καθενός; Γιὰ τὸ σκοπὸν αὐτὸ φτάνει νὰ μάθῃ στὰ δυὸ πρῶτα χρόνια τόσα ἀρχαῖα ἑλληνικά, ὥστε νὰ μπορῇ νὰ διαβάσῃ εὐκόλα τὰ σχετικὰ κείμενα. Γιατὶ νὰ ὑποχρεώσωμε τὸν ἱστορικὸ καὶ τὸ φιλόσοφο νὰ μελετήσουν καὶ ἔργα ἔξω ἀπὸ τὴν εἰδικότητά τους. Καὶ γιατί νὰ τοὺς βασανίζωμε τέσσερα ὀλόκληρα χρόνια ζητώντας τους βαθιὰ φιλολογικὴ μὀρφωση, ἀφοῦ μάλιστα μποροῦμε νὰ ὀργανώσωμε ἔτσι τὴν γυμνασιακὴ ἐργασία, πού αὐτοὶ νὰ διδάσκουν ἀρχαῖα ἑλληνικά μόνο στὶς πρῶτες τάξεις; Ἐτσι καὶ τὰ εἰδικὰ πτυχία τ' ἀδυνατίζομε πολὺ, καὶ ἀφήνομε στὴ σχολὴ κυρίαρχο τὸν κλασικὸ φιλόλογο, τὸ σημερινὸ μάλιστα κλασικὸ φιλόλογο. Ἀλλὰ καὶ ποιὸ πέρα ἀκόμα: Ὅχι μόνο τὰ κλασικὰ παρὰ καὶ τὰ νεώτερα κείμενα ἔχουν ἀξία ἀντικειμενικὴ. Γιατὶ λοιπὸν νὰ μὴ στηρίξωμε καὶ σ' αὐτὰ τὶς εἰδικότητες πού εἶπα, καὶ νὰ μὴν τίς κάνωμε ἔτσι ἀκόμα πιὸ αὐθύπαρχτες καὶ πλουσιότερες; Ἄν ἐμποδίσῃ σ' αὐτὸ ἡ ξένη γλώσσα γιὰ νεώτερα φιλοσοφικά

ἢ ἄλλα κείμενα, νὰ ὑποχρεωθῆ ὁ φοιτητὴς νὰ τὴ μάθῃ, ἀφοῦ μάλιστα ἡ ξένη γλώσσα εἶναι σὲ ὄλους ἀπαραίτητη, ἀκόμα καὶ γιὰ τὴ μελέτη τῶν κλασικῶν. "Ἐτσι γίνεται σὲ χῶρες ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμα μεγάλη ἐπιστημονικὴ κίνηση, ὅπως π. χ. στὴ Βουλγαρία. Γιατὶ νὰ μὴ γίνῃ τὸ ἴδιο καὶ σὲ μᾶς;

Ἡ ἀπάντηση στὴν πρώτη αὐτὴ ἀπορία εἶναι μέσα σὲ ὅσα εἶπα γιὰ τὴ σημασία τοῦ κλασικοῦ μας πολιτισμοῦ, τὰ σπουδαῖα τοῦ κείμενα καὶ τὴν ἐπεξεργασία τους, καθὼς καὶ γιὰ τὴν εἰδίκευση στὴν Ἑλλάδα. Γι' αὐτὸ θὰ εἶμαι ἐδῶ πολὺ σύντομος. Ὁ κλασικὸς πολιτισμὸς μᾶς εἶναι ἀπαραίτητος γιὰ νὰ καταλάβωμε βαθύτερα τὸν ἑαυτὸ μας καὶ νὰ μπορέσωμε νὰ δουλέψωμε τὴ δική μας πνευματικὴ ζωὴ. Τὰ σπουδαῖα τοῦ κείμενα στὴν πρωτότυπη μορφή τους στέκουν στὴν πρώτη γραμμὴ γιὰ τὸ δικό μας φιλόλογο καὶ τὴν πραγματικὴ μὀρφωσὴ του. Καὶ ὄχι μονάχα ὁ μεγάλος ἱστορικὸς καὶ φιλόσοφος, ἀλλὰ καὶ ὁ μεγάλος ἐπικός, ὁ δραματικὸς κ. ἄ. "Ἐτσι δὲν εἶναι σωστὸ νὰ περιοριστῆ ὁ φοιτητὴς σ' ἓνα μόνον εἶδος κείμενα, καὶ μάλιστα ἄσχετα μὲ τὴ δημιουργικὴ καὶ τὴ γενικὴ μορφωτικὴ ἀξία ποὺ ἔχουν· νὰ μελετῆσῃ π. χ. Ἡρόδοτο, Θουκυδίδη, Ξενοφῶντα, Ἀριανὸ κ. ἄ., καὶ ν' ἀγνοήσῃ τὸν Ὅμηρον ἢ τὸ Σοφοκλῆ. Καὶ ἂν ὅμως δεχτοῦμε τὸν περιορισμὸ αὐτό, τὸ κλασικὸ κείμενο, εἴτε φιλολογικὸ εἴτε ἱστορικὸ εἶναι, γιὰ νὰ τὸ νιώσῃ καλὰ ὁ φοιτητὴς, χρειάζεται γερὴ φιλολογικὴ μὀρφωσὴ, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀποχτήσῃ μέσα σὲ δυὸ χρόνια, οὔτε νὰ τὴ συμπληρώσῃ ὁ εἰδικὸς καθηγητὴς τῆς ἱστορίας ἢ τῆς φιλοσοφίας, ἂν δὲ θέλῃ νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὸ κύριον ἔργον του. Αὐτὸς θὰ ἐπιμένῃ — καὶ πολὺ σωστὰ — στὴν εἰδικὴ ἀποψη τῆς ἐπιστήμης του, καὶ ἀπ' αὐτὴ μόνον θὰ ἐξετάζῃ τὸ κείμενο ποὺ ἔχει ἐμπρὸς του. "Ἄν ὅμως ὁ φοιτητὴς δὲν ἔχῃ τὴ φιλολογικὴ μὀρφωσὴ ποὺ χρειάζεται — καὶ αὐτὴ δὲ θὰ τὴν ἀποχτήσῃ ποτὲ ὅσο παίρνει τ' ἀρχαῖα ἑλληνικὰ μονάχα ὡς μέσο βοηθητικὸ γιὰ τὴν εἰδικότητά του —, θὰ δουλεύῃ τὸν κλασικὸ ἐπιτόλαιον, προσπαθώντας νὰ καταλάβῃ κατὰ προσέγγισιν τὸ νόημά του, νὰ τὸ μαντέψῃ. "Ἐτσι καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ εἰδικοῦ δὲ θὰ στηρίζεται σὲ στερεὸ ἔδαφος, καὶ ὁ φοιτητὴς θὰ συνηθίσῃ στὴν προχειρότητα. "Ἐπειτα τὰ κλασικὰ κείμενα ἔχουν ὅπως εἶδαμε μορφωτικὴ ἀξία ὄχι μόνον γιὰ τὸ περιεχόμενό τους, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν αὐστηρὴ πνευματικὴ πειθαρχία καὶ τὴν πολὺπλευρὴ ἀσκηση ποὺ μᾶς ἐπιβάλλει τὸ φιλολογικὸ δούλεμά τους, ἢ προσπάθεια νὰ μεταφράσωμε σωστὰ, νὰ ζωντανέψωμε τὸν κλασικόν. "Ὅταν παραμερίζωμε τὴν ἐργασία αὐτὴ ἢ δουλεύωμε ἀντίθετά της, χάνομε ἓνα ἀπὸ τὰ πολυτιμότερα μέσα ποὺ ἔχομε γιὰ νὰ μὀρφωθῆ ὁ φοιτητὴς εἰδολογικά, ἓνα μέσο ποὺ δὲν μπορεῖ μὲ τὴ σημερινὴ κατάστασιν τῆς ἐπιστημονικῆς μας ζωῆς νὰ τὸ ἀντικαταστήσῃ καμιά εἰδίκευση. Ἡ παραπάνω γνώμη δὲν ἐμποδίζει καθόλου τὸν εἰδικὸν καθηγητὴ νὰ στηρίξῃ τὴ διδασκαλία του σὲ ὅσα κλασικὰ κείμενα χρειάζεται γιὰ τὸ σκοπὸν του, ἀφοῦ πρὶν ἀπ' αὐτὸν καὶ παράλληλα μὲ τὴ δική του προσπάθειαν θὰ προχωρῇ καὶ ἡ φιλολογικὴ μὀρφωσὴ τῶν φοιτητῶν· ὅπως ἀκόμα δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ χρησιμοποιῇ καὶ νεώτερα κείμενα. "Ὅσο καὶ ἂν γιὰ τοὺς δικούς μας ὄρους τ' ἀρχαῖα εἶναι πολυτιμότερα γιὰ μᾶς καὶ ἀπὸ τὰ ἱσάξιά τους ἀκόμα νεώτερα, καὶ αὐτὰ μόλα ταῦτα δίνουν μιὰ βᾶσιν ἀντικειμενικὴν ποὺ περιορίζοντας τὸν ὑποκειμενισμὸ τῆς πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας τὴν κάνει γονιμότερη. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ κ ἄ θ ε ε ἰ δ ἰ κ ε υ σ η

πρέπει να στηρίζεται όσο γίνεται και σε κείμενα νεώτερα, και ο φοιτητής πρέπει να μάθει υποχρεωτικά μια ξένη γλώσσα έτσι, που να μπορεί να διαβάσει βιβλία της επιστήμης του γραμμένα σ' αυτή.

Ἡ δεύτερη ἀπορία εἶναι σχετική με τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν κειμένων: Εἶναι πραγματικά τὰ κείμενα τόσο ἀσχετα μετὰ τὸ πρόσωπο τοῦ καθηγητῆ που τὰ διδάσκει, ὥστε ν' ἀναγκάζουν τὸν ἱκανὸ τουλάχιστο φοιτητὴ νὰ μὴν κρατῆ στὴ διδασκαλία παθητικὴ μόνον στάση, παρὰ ν' ἀντιδρᾷ καὶ ἀντίθετα ἀκόμα μετὰ τὸν καθηγητὴ του; Δὲν ἔχομε ἀποδείξει χτυπητὴ τὴν ἐποχὴ τοῦ κοντισμοῦ, ὅπου μιὰ δυνατὴ φυσιογνωμία εἶχε ἐπιβάλλει στοὺς μαθητὲς του, καὶ μετὰ αὐτοὺς σὲ ὅλη τὴν παιδεία, τὸ δικό του στενώτατο ἀντίκρισμα τῶν κλασικῶν; Καὶ ἂν πάλι ὁ Κόντος ἀντίκρισε τὸ κείμενο μονάχα σὰ γραμματικὴ, δὲν εἶναι καὶ αὐτὸ γιατί ὁ ἴδιος εἶχε σπουδάσει στὴν Ὁλλανδικὴ σχολὴ που κυριαρχοῦσε τότε στὰ κλασικὰ γράμματα; Καὶ στὸ κείμενο λοιπὸν στὴν πρώτη γραμμὴ στέκει ὁ καθηγητὴς καὶ ἡ διδασκαλία του, ὅπως καὶ σὲ κάθε ἄλλῃ ἐπιστήμῃ. Ἡ ἐπικράτηση τοῦ κοντισμοῦ ἔχει βέβαια καὶ ἄλλους λόγους καὶ ὄχι μόνον προσωπικούς. Εἶναι ἡ τυπικὴ ἀρχαιολατρεία, ἡ ἀποθέωσις τῆς ἀρχαίας γλώσσας, ἡ ἄγνοια καὶ ἡ περιφρόνησις τῆς δικῆς μας ψυχικῆς ζωῆς, τὸ πνεῦμα γενικὰ τῆς ἐποχῆς που ἐπηρέαζε τὸ μελετητὴ τοῦ κειμένου καὶ δὲν τὸν ἄφηνε νὰ ἰδῆ σ' αὐτὸ παρὰ μόνον ὅ,τι ἔβλεπε καὶ ὁ δάσκαλός του. "Ὅλοι ὁμοῦ αὐτοὶ οἱ λόγοι εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ κείμενα, δείχνουν δηλαδὴ καὶ αὐτοὶ πῶς ἡ σημασία τους σὲ μιὰ σχολὴ δὲν εἶναι ὅση ὑποστηρίχτηκε παραπάνω. "Ὑστερα λοιπὸν ἀπ' αὐτὰ εἶναι σωστὸ νὰ παραμερίσωμε τ' ἄλλα πτυχία, γιὰ νὰ δώσωμε τέτοια θέσι στὰ κλασικὰ κείμενα, ἀφοῦ μάλιστα ξέρομε σὲ ποιά χέρια ἐμπιστευόμεσθε τὸ φοιτητὴ; Καὶ τί πολὺπλευρὴ πνευματικὴ ἀσκήσις καὶ ποιά εἰδολογικὴ μὀρφωσις μπορούμε μετὰ τέτοιους ὄρους νὰ περιμένωμε ἀπὸ τὸ φιλολογικὸ δούλεμα καὶ τὴν κυριαρχία τῶν κειμένων;

Ἡ ἀπορία εἶναι δικαιολογημένη, ἡ ὑπερβολὴ τῆς ὁμοῦ δὲν μπορεῖ νὰ σταθῆ. Καὶ ὁ καθηγητὴς ἔχει ἐπίδρασις, καὶ τόσο μεγαλύτερη, ὅσο πιὸ δυνατὸς εἶναι, καὶ τὸ πνεῦμα κάθε ἐποχῆς ἐπηρεάζει τὸ μελετητὴ. Γι' αὐτὸ εἶπα πῶς τὰ κείμενα ὡς ἔνα σημεῖο εἶναι ἀσχετα ἀπὸ τὸν καθηγητὴ που τὰ διδάσκει. Ἀλλὰ ἡ σύγκρισίς μας ἦταν ἀνάμεσα σὲ διδασκαλία που στηρίζεται σὲ κείμενα, που δίνει κείμενα στὸ φοιτητὴ, καὶ σὲ διδασκαλία ὅπου ὁ φοιτητὴς ἔχει ἐμπρὸς του μόνον τὸν καθηγητὴ καὶ τὴν παράδοσί του. Τὸ κείμενο εἶναι μετὰ τῶν δυὸ ἕνα ἀντικειμενικὸ δεδομένο, που μπορεῖ νὰ μιλήσῃ τὸ ἴδιο, περιορίζει τὸν ὑποκειμενισμὸ τοῦ δασκάλου κι ἐμποδίζει τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία του. "Ἐπειτα ἂν προσέξωμε καλύτερα τὸ παράδειγμα τοῦ κοντισμοῦ, θὰ ἰδοῦμε ὅτι καὶ σ' αὐτὸν ἡ διδασκαλία ἂν ἦταν στενὴ καὶ μονόπλευρη, δὲν ἦταν ὁμοῦ καὶ ὑποκειμενικὴ. Γιατὶ θέμα τῆς εἶχε τὴ γλωσσικὴ μὀρφὴ τῶν κειμένων, τὴ μελέτη τῆς καθὼς καὶ τὴν ἀποκατάστασις τῶν χωρίων, μιὰ ὀρισμένη δηλαδὴ ἀποψη που παρουσιάζει τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο, καὶ ἀποψη που ἂν δὲν πρέπη νὰ γίνῃ αὐτοσκοπός, δὲν μπορεῖ καὶ νὰ τὴν ἀγνοήσῃ ὁ φοιτητὴς. "Ἐτσι οἱ φοιτητὲς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μάθαιναν τουλάχιστο τὴν ἀρχαία γλώσσα, ἐνῶ ἡ ἱστορία π. χ. τῆς φιλοσοφίας δὲν τοὺς ἄφηνε νὰ νιώσουν τί θὰ εἶπῃ φιλοσοφικὴ σκέψις. Στὸ

Ίδιο ὅμως παράδειγμα μπορούμε νά ἰδοῦμε κάτι ἄλλο σπουδαιότερο: Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἔχομε κοντὰ στὸν Κόντο τοὺς Βερναδάκηδες, ποὺ στὰ ἴδια τὰ κείμενα ἀντιδρούσαν ἀλλιῶτικα παρὰ ὁ πρῶτος, ἐνῶ πάλι καὶ τοῦ καθενός των ἡ ἀντίδραση εἶχε σφραγίδα προσωπική· καὶ μὲ ἄλλο τρόπο εἶχε ἀντιδράσει ὁ Ἰπολυλᾶς, ὅταν ἔπιασε στὰ χέρια του τὸν "Ομηρο" ὁ καθένας σύμφωνα καὶ μὲ τὴ δική του νοοτροπία καὶ ψυχοσύσταση. Καὶ ἂν ἀφήνοντας τοὺς δασκάλους ἔρθωμε σὲ τωρινούς μαθητές των, καὶ σ' αὐτοὺς βλέπομε τὸ ἴδιο, ὅτι δηλαδὴ τὸ κείμενο εἶναι κάτι ἀντικειμενικὸ ποὺ ὁ καθένας τοῦ παίρνει ὅ,τι μπορεῖ.

Ἀπὸ τὴν παραπάνω ὅμως ἀπορία βγαίνουν δυὸ αἰτήματα: τὸ κείμενο ἀναγκάζει τὸ φοιτητὴ νά πάρη περισσότερο ἢ λιγότερο αὐθύπαρκτη στάση ἀνάλογα μὲ τὴ δυναμικότητα καὶ τὴ ζωντάνια τοῦ καθενός. "Ἐτσι καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴ μεριά πρέπει νά τονιστῇ ἡ ἀνάγκη νά διαλέγωμε τοὺς νέους καὶ νά περνοῦν στὴ σχολὴ μονάχα οἱ ἱκανοί. Αὐτὸ ὅμως δὲ θὰ εἴπη ὅτι πρέπει ν' ἀδιαφορήσωμε γιὰ τὸν καθηγητὴ καὶ νά παραδώσωμε τὸ φοιτητὴ σὲ χέρια ἀνίκανα. "Ἄν ἓνας καθηγητὴς δὲν εἶναι σὲ θέση οὔτε τὴ γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας νά διδάξη, ἢ Ἱπολιτεία ἔχει τὸ χρέος νά τὸν στείλῃ στὸ σπίτι του. "Ὅποιος πάλι εἶναι ἱκανὸς ἀλλὰ στενὸς μέχρι θανάτου, ἂν ἡ σχολὴ δὲν ἔχη τὴ δύναμη, ὀφείλει νά τὴν ἔχη ἢ Ἱπολιτεία ὥστε νά μὴν τὸν ἀφήνῃ κυρίαρχο στὶς κλασικὲς σπουδές, ἀλλὰ νά περιορίζη τὴ δράση του μέσα στὰ ὅρια ὅπου καὶ αὐτὸς κάτι μπορεῖ νά ὠφελήσῃ· καὶ πιὸ πολὺ ἀκόμα νά μὴν ἐπιτρέπη νά μπαίνουν δίπλα του νέα πανομοιότυπα δικὰ του. Γιὰ τὸ φιλολογικὸ δούλεμα μὲ τὸ νόημα ποὺ τὸ εἶδαμε παραπάνω, καὶ τὸ ξάνοιγμα τοῦ νοῦ θὰ βοηθήσῃ πραγματικὰ κλασικὸς φιλόλογος ζωντανός, ἱκανὸς καὶ πολὺπλευρος. Οἱ τέτοιοι βέβαια εἶναι σήμερα σπάνιες ἐξαιρέσεις· πάντως ὅμως ἔχομε σ' αὐτοὺς μιὰ ἐγγύηση σημαντικὴ. Ἐγγύηση ἀκόμα καὶ γιὰ τὸ μέλλον ὅτι οἱ σπάνιες ἐξαιρέσεις θὰ γίνωνται ὀλοένα καὶ περισσότερες. Ἡ ἐργασία τους, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σημερινὸ περιβάλλον ποὺ ἔχει ριζικὰ ἀλλάξει, θὰ βρῖσκη ἀκόμα γερὸ στήριγμα καὶ στὸ μάθημα τῶν νεοελληνικῶν, ὅταν γίνεται ὅπως πρέπει καὶ ὅπως μπορεῖ νά γίνῃ. Καὶ τὰ δυὸ μαζὶ θὰ δυναμώνουν τὴν ἀντίδραση τῶν φοιτητῶν καὶ στὴν πιὸ στενὴ διδασκαλία. Ἀλλὰ γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ προσωπικοῦ θὰ μιλήσω εἰδικὰ ἀργότερα.

γ') Τέχνη. Στὶς διάφορες ἐκδηλώσεις τοῦ κλασικοῦ πολιτισμοῦ τὸ ἴδιο ἀντικειμενικὰ ὅπως τὰ κείμενα εἶναι καὶ τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης. Καὶ αὐτὰ κρατοῦν τὸ φοιτητὴ στὴν ἴδια στάση, ποὺ εἶναι ὡς ἓνα σημεῖο ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ εἰδικοῦ, καὶ ἀπὸ τὸ ἔργο τῆς τέχνης μπορεῖ ὁ καθένας νά πάρη περισσότερο ἢ λιγότερο ἀνάλογα μὲ τὴν ἐμπειρία του καὶ τὰ ψυχικὰ του χαρίσματα. Ἰκαὶ ἀκόμα εἶναι ἀπὸ τίς σημαντικότερες καὶ τίς πιὸ χαρακτηριστικὲς μορφές τοῦ πολιτισμοῦ μας, ποὺ μᾶς βοηθοῦν νά μποῦμε στὴν οὐσία του. Ἐπειτα πρόκειται γιὰ κλάδο ποὺ ὁ φοιτητὴς οὔτε στὰ γυμνασιακὰ του χρόνια γνώρισε τὰ στοιχεῖα του, οὔτε καὶ μπορεῖ νά τ' ἀποχτήσῃ εὐκόλα μὲ ἀτομικὴ μελέτη. Γι' αὐτὸ νομίζω ὅτι καὶ ἡ τέχνη πρέπει νά εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ στηρίγματα στὴ βασικὴ μὀρφωση τῶν φοιτητῶν. Τὰ μνημεῖα ὅμως τῆς τέχνης, ὅσο μεγάλη σημασία καὶ ἂν ἔχουν, δὲν μποροῦν ἀπὸ τὴν ἀποψη ποὺ ἐξετάζομε τὸ θέμα μας νά σταθοῦν ἀξιολογικὰ δίπλα στὰ μνημεῖα τοῦ λόγου. Γιατὶ στὰ τελευταῖα ἔχομε α) ποικιλότερες μορφές καὶ ἀ-

ξίες β) ἡ γλῶσσα σὺν ἀμεσώτατη καὶ πλουσιότατη ἔκφραση τοῦ ψυχικοῦ μας κόσμου ἔχει μεγαλύτερη καὶ πλατύτερη μορφωτικὴ ἐπίδραση παρὰ ἡ τέχνη· καὶ μάλιστα ὅταν ὁ λόγος εἶναι γιὰ μὀρφωση ἐπιστημονική. Συνοφαινεται ὅπως εἶδαμε μὲ ὅλες τὶς ψυχικὲς μας λειτουργίες καὶ ἰκανότητες, εἶναι ἡ ζωὴ μας, καὶ καλλιέργειά της θὰ πῆ καλλιέργεια τῆς ζωῆς αὐτῆς. Τὸ δούλεμα τοῦ μυαλοῦ καὶ τῆς ψυχῆς ποὺ γίνεται μὲ τὰ κλασικὰ κείμενα συνοφασμένα μὲ τὰ νέα, δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἔχωμε μὲ τὴν τέχνη. γ) Τὸ ἐκφραστικὸ αὐτὸ ὄργανο τοῦ πολιτισμοῦ ἔστω καὶ ἀπὸ στενὴ ἀποψη εἶναι σὲ μᾶς πιὸ μελετημένο, καὶ δ) τὰ κείμενα ἀνταποκρίνονται πολὺ περισσότερο καὶ στὶς ἀνάγκες τῶν γυμνασίων μας. Γι' αὐτὸ τὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαίας προπάντων, ἀλλὰ καὶ τῆς βυζαντινῆς τέχνης θὰ εἶναι βέβαια ἕνα ἀπὸ τὰ μαθήματα ποὺ θὰ δώσουν τὴ μορφωτικὴ βάση σὲ ὅλα τὰ πτυχία, δὲ θ' ἀνήκουν ὅμως στὰ πτυχιακὰ, ἀλλὰ στὰ προπτυχιακὰ, στὰ μαθήματα δηλαδὴ ποὺ θὰ ἐξετάζονται στὸ τέλος τοῦ Β' χρόνου.

δ) Τὰ λατινικά. Ἔρχομαι τώρα στὸ πρόβλημα τῶν Λατινικῶν, ποὺ προβάλλει μόνο του, ἀφοῦ ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὴν βάση ὅπου θὰ θεμελιωθῆ ἡ μὀρφωση φιλολόγων. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ἀπὸ ὀρισμένη μόνο ἀποψη, δηλαδὴ ἂν τὰ λατινικά εἶναι μάθημα ἀπολύτως ἀπαραίτητο γιὰ κάθε δικὸ μας φιλόλογο ἐπιστήμονα, ἄσχετα ἀπὸ τὴν εἰδικότητα ποὺ θὰ πάρη. Ἀπαραίτητο μὲ τὸ σκοπὸ καὶ τὸ νόημα ποὺ βρήκαμε τ' ἀρχαῖα ἑλληνικά. Ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀρνητική. Καὶ τὰ τρία πτυχία, τὸ ἱστορικὸ δηλαδὴ, τὸ ἀρχαιολογικὸ καὶ τὸ φιλοσοφικὸ, χρειάζονται τὰ λατινικά, ἀλλὰ τὰ χρειάζονται ὡς πηγὲς γιὰ τὴν εἰδικότητά τους. Καὶ γι' αὐτὰ τὰ πτυχία μόνο ἔτσι θὰ τὰ πάρωμε. Νὰ μάθουν δηλαδὴ οἱ φοιτητὲς τὴ λατινικὴ γλῶσσα τόσο, ποὺ νὰ μποροῦν νὰ διαβάσουν εὐκόλα ἴσα βιβλία τοὺς εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὸν εἰδικὸ κλάδο ποὺ σπουδάζουν. Καὶ αὐτὸ μὲ τὶς γνώσεις ποὺ θάχουν ἀπὸ τὸ γυμνάσιο, μποροῦν νὰ τὸ πετύχουν μ' ἔντονη σχετικὴ προσπάθεια στὰ δυὸ πρῶτα πανεπιστημιακὰ χρόνια. Ἔτσι καὶ στὰ τρία αὐτὰ πτυχία τὰ λατινικά πρέπει νὰ γίνουν μάθημα προπτυχιακὸ ποὺ θὰ ἐξετάζεται στὸ τέλος τοῦ δεύτερου χρόνου. Τέτοια βέβαια μάθηση δὲ θὰ βοηθήσῃ μόνο τὸ φοιτητὴ στὴν εἰδικότητά του, ἀλλὰ θὰ ὠφελήσῃ καὶ τὴ γενικὴ φιλολογικὴ μὀρφωσή του. Ἡ ὠφέλεια ὅμως αὐτὴ εἶναι πιὸ πολὺ εὐεργετικὴ συνέπεια τοῦ πραχτικοῦ σκοποῦ, καὶ ὄχι ὁ κύριος λόγος γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν λατινικῶν. Στὰ πτυχία λοιπὸν ποὺ εἶπαμε δὲ θὰ πάρουν τὰ λατινικά τὴν ἴδια θέση μὲ τ' ἀρχαῖα ἑλληνικά.

Εἶναι ὅμως σωστὴ τέτοια πρόταση, ἀφοῦ ζητοῦμε ὁ κάθε φοιτητὴς τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς νὰ ζήσει ἔτσι τοὺς ἑλληνες κλασικούς, ποὺ νὰ μπορῆ νὰ τοὺς διδάξῃ καλὰ καὶ σὲ ὅλες τὶς γυμνασιακὲς τάξεις; Γιατὶ πῶς μπορεῖ νὰ πετύχῃ ὁ σκοπὸς αὐτὸς χωρὶς τὰ λατινικά, πῶς μπορεῖ νὰ σταθῆ κλασικὴ μὀρφωση χωρὶς αὐτὰ, ἀφοῦ ὁ λατινικὸς πολιτισμὸς εἶναι συνοφασμένος μὲ τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ καὶ τὴν ἐξέλιξή του, τὸν ἐρμηνεύει σὲ πολλὰ καὶ τὸν συμπληρώνει, τὸν ὀλοκληρώνει; Ἐπειτα καὶ ἡ φιλολογικὴ καὶ εἰδολογικὴ μὀρφωση τῶν φοιτητῶν δὲ γίνεται βαθύτερη, ὅταν συνδυαστοῦν ἀρχαῖα ἑλληνικά καὶ λατινικά μαζί; Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι ὁ κλασικὸς πολιτισμὸς εἶναι ἕνιαῖο φαινόμενο ποὺ παρουσιάζει